

Kandus je pripravila tudi več tematskih bibliografij o osamosvajanju, holokavstu, španski državljanski vojni, nacizmu in fašizmu ter o Judih na Slovenskem. Prav zaradi svojega zgodnjega zanimanja za vse, kar je bilo povezano z Judi na Slovenskem, je vrsto let veljala za eno boljših poznavalk Judov v Ljubljani in še posebej njihovih osebnih zgodb in usod med drugo svetovno vojno.

Njena obča razgledanost pa je še precej presegala strokovno področje knjižnice in je segala od likovne umetnosti, glasbe, literature do znanja tujih jezikov, kar ji je omogočalo suvereno svetovanje raznovrstnim uporabnikom o gradivu in pri razreševanju njihovih vprašanj.

Ob pomembnem jubileju naši Nataši nekdanji sodelavci iskreno čestitamo in ji želimo, da bi še naprej ostala tako aktivna kot doslej.

Igor Zemljič

Boris Mlakar – sedemdesetletnik

Kolego znanstvenega svetnika dr. Borisa Mlakarja poznamo kot zavzetega raziskovalca predvsem zgodovine domobranstva na Slovenskem, čeprav je nabor njegovih raziskovalnih tem precej širši. Kolegi in prijatelji ga doživljamo nekako žlahtno protislovno. Je izrazit individualist, človek široke razgledanosti, zazrt v svoje raziskovalno delo. Na drugi strani nastopa njegova prijazna človeška podoba, zaradi katere je stanovskim kolegom in sodelavcem vselej pripravljen pomagati z nasveti in posredovanjem podatkov, se sprostiti v njihovi družbi, jih razveseliti z iskrivimi, včasih nekoliko ironičnimi domisljicami, ki odražajo

filozofijo distance do stvari in njihovega relativiziranja.

Čeprav smo o Borisu nekaj že zapisali ob njegovem predhodnem jubileju, se na tem mestu pač ni mogoče izogniti določenim ponovitvam z njegove življenjske in poklicne poti. Rodil se je 14. novembra 1947 v Cerknem, po osnovni šoli v rojstnem kraju je obiskoval gimnazijo v Idriji, poimenovani po znamenitem slovenskem matematiku Juriju Vegi. Na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze je leta 1972 diplomiral iz zgodovine in sociologije. Po diplomi se je zaposlil na takratnem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, današnjem Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer je ostal vse do upokojitve. Po prihodu na inštitut je krajši čas delal kot arhivist na gradivu protikomunističnega tabora med drugo svetovno vojno, nato pa je prešel v raziskovalni oddelek, zadolžen za proučevanje istega obdobja, in skozi raziskovalna leta uveljavil

zanj značilen pogled na zgodovino, ki jo motri z različnih ravni – krajevne oziroma mikro, pokrajinske in vseslovenske ravni ter primerjalnih študij zgodovinskega razvoja na Slovenskem z razvojem v širšem evropskem prostoru.

Njegovo temeljno raziskovalno polje je dolga leta bilo proučevanje kompleksnega fenomena domobranstva na Slovenskem, kjer je oral ledino. S tega področja je leta 1977 magistriral, rezultat pa je monografija *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)* (Ljubljana 1982), za katero je prejel Kajuhovo nagrado. V njej obravnava protipartizansko in protikomunistično vojaško formacijo, ki je delovala pod imenom Slovenski narodni varnostni zbor, nastalo po volji nemškega okupatorja in spodbudah protikomunističnega tabora v Ljubljanski pokrajini. Primorsko domobranstvo je v primerjavi z Ljubljansko pokrajino ostajalo ves čas sorazmerno šibko, kar Mlakar razlaga s specifičnim primorskim zgodovinskim razvojem, pogojenim predvsem z usodo te pokrajine po prvi svetovni vojni, zaradi česar so tamkajšnji Slovenci zlasti od leta 1943 dalje množično podpirali Osvobodilno fronto in partizanstvo. Med Mlakarjeve temeljne ugotovitve sodi ocena o vojaški neučinkovitosti oziroma nepomembnosti primorskega domobranstva, večja pa je bila njegova vloga na propagandnem in kulturnem področju.

V času doktorskega študija se je osredinil na proučevanje središčne tematike z omenjenega raziskovalnega področja, tj. na raziskovanje Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, ki je sčasoma postalo resen nasprotnik partizanskim enotam in Osvobodilni fronti. Doktoriral je leta 1999, doktorsko nalogo pa je objavil v monumentalni in kot rezultat dolgoletnega in vztrajnega raziskovanja nadrobno dokumentirani monografiji *Slovensko domobranstvo 1943–1945: Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje* (Ljubljana 2003). Obe monografiji ostajata temeljni za spoznavanje tega zgodovinskega pojava in sodita med standardni in pogosto citirani deli o zadevni tematiki. Zlasti druga, ki podrobno razčlenjuje nekatera vprašanja, povezana z naslovno temo, in odpira številna temeljna vprašanja iz zgodovine slovenskega naroda v času okupacije, je bila težko pričakovana ter glede na tematiko vznemirljiva, saj je posegla v razgreto ozračje strokovne in širše javnosti glede obravnave vprašanj in interpretacije kolaboracije, državljanske vojne, mogočih opredelitvenih izbir tega tabora, razmerja med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo oziroma njunega vzajemnega (ne) subsumiranja, narodnega izdajstva, domobranske prisege in podobnega, skratka tega, kdo je bil na »pravi« strani zgodovine. Z njo si je avtor prizadeval premakniti do tedaj prevladujoče težišče pogledov na domobranstvo kot stigmatizirano obliko izdajstva k stvarnemu zgodovinskemu prikazu, v katerem je skozi dokumente in druge vire dopuščena govorica tudi subjektu, ki je predmet obravnave, da spoznamo tudi njegova stališča, motive, ki so narekovali njegove opredelitve in konkretna dejanja.

Navedeni monografiji, ki v določeni meri nosita pečat dveh različnih idejno-političnih razmer, v katerih sta nastajali, sta povedni s širšega zgodovinskega stališča, saj govorita o poti, ki jo je zgodovinskega razvoja v razčlembi in interpretaciji bližnje preteklosti prehodilo pred in po demokratičnih spremembah v Sloveniji. Kajti delo zgodovinarja poteka v konkretnem družbenem okolju, ki ga bolj ali manj opredeljuje.

Dokaz za to so zgodovinski prelomi, ki postavijo novo ogledalo že dogodeni preteklosti in tudi zgodovinarju. V novejši zgodovini tak prelom predstavljata demokratizacija in osamosvojitve Slovenije, svojevrstni »davek« v zvezi s tem pa je plačala predvsem takratna srednja generacija, ki se je do omenjenega preloma že uveljavila z določenimi raziskovalnimi rezultati, potem pa se je soočila z izzivom, da jih ponovno preveri, dopolni ali korigira, torej revidira (ali pa tudi ne), pri čemer izraz revizija naj ne bi nujno imel vprašljive konotacije, ampak naj bi predstavljal predvsem nujen raziskovalni postopek s pridobivanjem novih dejstev in dokumentov, ponovnim razčlenjevanjem že znanih dokumentov, kar lahko privede tudi do nabora novih interpretacij. Tako nekako delo zgodovinarja razume kolega Mlakar, kar je večkrat poudarjal še zlasti v omenjenem dinamičnem prelomnem obdobju, ko se je v strokovni in širši javnosti tudi sam polno angažiral z odpiranjem vprašanj, ki so v osnovi zadevala značaj druge svetovne vojne na Slovenskem. Tozadevno je odpiral vprašanja interpretacije posameznih dogodkov in procesov ter t. i. tabu tem, kar je posledično zadevalo temeljno vprašanje terminologije, njene jasne vsebinske opredelitve, umeščene v konkretne razmere, in težnje po izogibanju poenostavitvam. Odpiral je vprašanja okupacije, kolaboracije, narodnoosvobodilnega boja, revolucije, protirevolucije, državljanske vojne, zločinov, narodnega izdajstva, strategije in taktike upora ali pa preživetja v okupacijskih razmerah s čim manj žrtvami. Njegovo angažiranost izkazuje anketa, ki jo je vodil leta 1990 v okviru revije *Borec*, v kateri so bila poudarjena nekatera ključna vprašanja s ciljem spodbuditve širše razprave. S skupino zgodovinarjev je kot zunanji strokovni sodelavec sodeloval pri delu parlamentarne *Preiskovalne komisije o raziskovanju poveljnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti*, ki je začela z delom leta 1993 (t. i. Pučnikova komisija); kot je znano, komisija, sestavljena iz predstavnikov vseh političnih strank, zaradi različnih pogledov članov na našo preteklost svojega dela ni dokončala.

Opazno ga je vznemirjalo vprašanje objektivne zgodovinske resnice, vendar stoji za realističnim spoznanjem, da je človeku ni dano celostno spoznati zaradi njene kompleksnosti. Da bi dosegel ta ideal, bi npr. o nekem dogodku moral zbrati prav vse informacije o vsem, kar se je zgodilo, ocenjevalec oziroma raziskovalec pa bi moral biti do predmeta popolnoma nevtralen in ne bi smel imeti predhodnega mnenja in znanja. Kot se je duhovito izrazil, bi prvemu kriteriju lahko zadostil le bog, drugemu pa kakšno zunajzemeljsko bitje. Zato po njegovem obstajajo le subjektivne resnice, ki se z zgodovinsko distanco združujejo v smeri ene, osredotočene na bistvo pojava. Takšen pogled po svoje pojasnjuje Mlakarjevo držo v diskusijah, v katerih nastopa umirjeno z argumenti in mu je vehemenca tuja, zato se tudi nerad odziva na zaostrene polemike kolegov; kot pravi v govorici domačih krajev, mu to »s čisto človeškega vidika ne znese«.

V obdobju, ko je novejša zgodovina postala nekako privlačna in so zgodovinarji veliko bolj na udaru kritike, se je v presečišču teh znašel tudi kolega Mlakar. Zlasti s knjigo o Slovenskem domobranstvu je izzval številne javne odzive. V ospredje sta bila postavljena pojma kolaboracije in narodnega izdajstva. Sam se pridružuje pogledom,

po katerih je dovoljeno in moralno dopustno tisto sodelovanje z okupatorjem, ki je nujno za preživetje. Ostalo ravnanje, ki seže čez to, naj bi bilo nedopustna kolaboracija, in če gre pri tem za prostovoljno in materialno podporo vojnim ciljem okupatorja, tudi narodno izdajstvo. Drugo vprašanje pa je, kako posamezni zgodovinarji ocenjujejo določene konkretne elemente in oblike kolaboracije, razmere, okoliščine, v katerih pride do kolaboracije, in kakšen pomen jim pripisujejo, pri čemer sam meni, da sta v slovenskem primeru ključno vlogo odigrala partizansko/partijsko nasilje in perspektiva revolucionarnega prevzema oblasti. Ker je po njegovem v slovenskem primeru šlo za odziv na komunizem in revolucionarno perspektivo, za samoobrambno akcijo v ožjem in širšem smislu, je raziskovalno pozornost posvečal tudi vprašanju značaja in vloge komunistične partije.

Njegovi raziskovalni rezultati in spoznanja so vpeti v monografsko znanstveno poročilo *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*, ki jo je leta 1995 pripravila skupina avtorjev na pobudo Državnega zbora Republike Slovenije. Predvsem pa so vpeti v pomembno sintetično zasnovano inštitutsko monografijo *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, kjer Mlakar nastopa kot avtor številnih poglavij.

Ob temeljnem raziskovalnem delu na področju proučevanja protikomunističnega tabora je Mlakar raziskovalno posegel tudi na odporniško stran. Je avtor samostojne publikacije *Pohod 30. divizije NOV in POJ v Beneško Slovenijo* (Ljubljana 1984), ki je bil izveden v začetku leta 1944 z nalogo spodbuditi odporniško gibanje in mobilizacijo v partizansko vojsko tudi med Beneškimi Slovenci in širše na zahodnem robu nacionalnega prostora. Zahteven pohod je z vojaškega in taktičnega vidika ocenil kot uspešen, enako tudi s politično propagandnega vidika, saj je pričal o aktivnosti partizanov prav na meji slovenskega narodnostnega prostora, s tem prispeval k dvigu narodnostne zavesti tamkajšnjega prebivalstva, njegovega postopnega, vse bolj množičnega vključevanja v odporništvo, pomenil pa je tudi spodbudo furlanskemu odporniškemu gibanju.

V naslednji monografiji *Tragedija v Cerknem pozimi 1944* (Gorica 2000) je s sebi lastno natančnostjo razčlenil tragične dogodke v Cerknem konec januarja in prve dni februarja 1944, ki sta jih povzročila nemški napad na partijsko šolo 27. januarja 1944 in usmrtitev skupine domačinov, ki so jih partizanske oblasti obtožile izdaje partijske šole in jim pripisale krivdo za žrtve med njenimi slušatelji. Tragedija v dveh dejanjih je terjala 64 človeških življenj in se je globoko vtisnila v zgodovinski spomin še zlasti Cerkljanov, Mlakar pa se je s študijo kot zgodovinar oddolžil rojstnemu kraju. V njej si je za temeljni nalogi postavil preizkus teze o izdajstvu in z njim povezanim nemškim napadom na šolo ter iskanje odgovora na vprašanje, ali so partizanske oblasti kaznovale domačine, ki so dejansko zakrivili izdajo, ali pa gre za nedolžne žrtve in zločin. Mlakar ovrže trditve o izdaji partijske šole, odprto pa pušča vprašanje osebne odgovornosti v partizanskem oziroma partijskem vodstvu glede odločitve o usmrtitvi nedolžnih domačinov. Z omenjeno študijo je potrdil, kako pomembno je za celostno razumevanje preteklosti poznavanje razmer na lokalni ravni, kjer pridejo do izraza

odgovornost in odločitve posameznika, medosebni odnosi, dejavnik slučajnosti in podobno, česar pri splošnih zgodovinopisnih študijah običajno ni mogoče upoštevati in marsikdaj tudi ne zaznati.

Njegov smisel oziroma potreba po študiju konkretnih primerov prihaja do izraza tudi v obravnavi vlog posameznih oseb, ki nasproti poenostavitvam kristalizirajo večplastno podobo posameznih političnih taborov, osvetljujejo idejnopolitične opredelitve posameznika in vzgibe na tej poti, njegov vpliv na okolico in obratno. Obravnaval jih je bolj ali manj celovito ali z izbranega zornega kota. Omenimo naj razprave o Leonu Rupniku, Stanku Kocipru, dr. Gregoriju Rožmanu, dr. Lambertu Ehlichu, dr. Marku Natlačenu, Narteju Velikonji, dr. Joži Lovrenčiču, dr. Lojzetu Udetu, Alojziju Novaku, Cirilu Kosmaču itd.

Mlakar pa je bil tudi pobudnik ideje, da Inštitut za novejšo zgodovino opravi celostno raziskavo o smrtnih žrtvah na Slovenskem med drugo svetovno vojno in zaradi nje po zgledu raziskave, ki jo je opravil italijanski inštitut iz Vidma za območje Furlanije Julijske krajine, ker je sodil, da je takšna raziskava nujna za bolj zanesljivo razbiranje značaja druge svetovne na Slovenskem. Kot je znano, je vodstvo inštituta njegovo pobudo sprejelo in izvedena je bila široko odmevna raziskava o smrtnih žrtvah, v kateri je Mlakar tvorno sodeloval, na to temo pa je napisal tudi več razprav, v katerih je razčlenjeval spiralni krog oziroma dinamiko nasilja med Slovenci, ki je imelo za posledico smrtne žrtve. Opravil je tudi primerjave z nekaterimi evropskimi državami in ugotovil, da relativno ali celo absolutno število smrtnih žrtev povojnega obračuna v Sloveniji daleč presega tiste v posameznih deželah zahodne Evrope.

Raziskovalno delo Borisa Mlakarja odlikuje prizadevanje, da o vsaki obravnavani tematiki zbere čim več dostopnega gradiva, od arhivskih dokumentov, literature, časopisnih poročil do ustnih virov. Kot raziskovalec, ki se drži temeljne zgodovinopisne metode, tj. dela na virih, je za kritično objavo pripravil Črniško kroniko (Gorica 1992), ki jo je zapisoval tamkajšnji župnik Alojzij Novak in pretežno zadeva čas druge svetovne vojne, in članke ter pisma pravnika dr. Lojzeta Udetu pod pomenljivim naslovom *Moje mnenje o položaju* (Ljubljana 1994), prav tako iz obdobja druge svetovne vojne. Sodeloval je tudi pri širše zastavljenih projektih objavljanja virov, ki pa niso bili rojeni pod srečno zvezdo in niso doživeli finalizacije oziroma objave (zbrana dela Edvarda Kardelja in zbirka dokumentov slovenske protirevolucije; slednjega je tudi vodil in bil kasneje deležen očitkov nekaterih kolegov zaradi nedokončanega dela, na kar je bil prisiljen večkrat javno in argumentirano odgovarjati ter usodo projekta pojasnjevati z objektivnimi razlogi).

Naslednje Mlakarjevo raziskovalno polje je zgodovina tistega dela slovenskega naroda med obema svetovnima vojnama in med drugo svetovno vojno, ki je živel in deloma še živi zunaj meja matične domovine in ki se pomembno razlikuje od večinskega dela Slovencev v Jugoslaviji. Tako se v zadnjem obdobju posveča proučevanju položaja primorskih Slovencev pod fašizmom ter uveljavljanja totalitarne fašistične države in s poglobljenimi raziskavami pomembno nadgrajuje raziskovalne rezultate in spoznanja slovenskih, italijanskih in drugih zgodovinarjev. Sem sodijo analitične razprave o

vlogi primorskih Slovencev v delovanju občinskih uprav v tridesetih letih 20. stoletja, potem ko je leta 1928 fašistični režim dokončno ukinil občinsko samoupravo, jo glede na narodno pripadnost oseb, ki so zasedale pomembnejše položaje, poitalijanal in obenem fašiziral, Slovenci pa so ob siceršnjem izsiljenem zatajevanju narodnostne identitete in članstvu v fašistični stranki le še v izjemnih primerih participirali v upravljanju občin, vsaj kar zadeva vodstvene položaje. Raziskoval je tudi fašistično stranko na Primorskem in članstvo Slovencev v njej, pomen in značaj Orjune na Primorskem itd. Tako je zdaj krenil na mnogo bolj »mirno raziskovalno morje«.

Na inštitutu je bil vodja treh raziskovalnih programov: *Temeljne usmeritve komunistične partije v Sloveniji v izrazitem boljševiskem obdobju (od obnove partije do Kominforma)*, *Slovenija med drugo svetovno vojno v evropskih primerjavah in Slovenci pod okupatorji in v medsebojnih spopadih*. Sicer je bil vrsto zadnjih let vključen v izvajanje inštitutskega raziskovalnega programa *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*. Sodeloval je na številnih znanstvenih posvetovanjih doma in v tujini, pri projektih *Enciklopedija Slovenije*, *Slovenski biografski leksikon*, *Primorski slovenski biografski leksikon*, bil je član uredniških odborov inštitutske revije *Prispevki za novejšo zgodovino* in revije *Borec*, mentor oziroma somentor doktorandom, recenzent številnih rokopisov in publikacij. Osebna bibliografija je obsežna in trenutno šteje blizu 570 bibliografskih enot. Med njimi so štiri samostojne znanstvene monografije, v treh znanstvenih monografijah nastopa kot soavtor. Je avtor več kot 40 izvirmih znanstvenih razprav, številnih znanstvenih in strokovnih sestavkov ali poglavij v monografskih publikacijah, več kot 180 enciklopedičnih in leksikonskih strokovnih sestavkov.

Po upokojitvi oktobra 2013, nad čimer razumljivo ni bil navdušen, kolega Mlakar še vedno redno prihaja med nas na inštitut in ni dopustil, da bi upokojitev zmotila njegov raziskovalni ritem, zanos in znanstveno radovednost, zato je upokojitev bila le administrativna zarez v njegovem življenju, in ne začetek novega življenjskega obdobja. Je pač raziskovalec s srcem in srčnim stvarjem se je težko odreči. Tako je še vedno poln načrtov, zdaj osvobojenih institucionalnega izvajanja; in ker skladno s svojim značajem kot izrazit individualist s svojim delom ter načrti ni nikoli obremenjeval svoje okolice, njegovo delo zdaj še bolj poteka v zvestem domovanju med policami literature in dokumentov njegovega kabineta. Bližnji kolegi vemo, da še vedno zbira gradivo za novo, dopolnjeno izdajo knjige *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*, ki je sicer doživela že ponatis, kar govori o njeni odmevnosti. Pripravlja tudi knjigo o rudniku bakra Škofje. Med nastajanjem tega zapisa se je kolega že kar tradicionalno za vsakoletne pomladanske mesece ponovno nahajal v Osrednjem državnem arhivu v Rimu (Archivo Centrale dello Stato).

Kolega Mlakar pa ostaja rodni Primorski zavezan tudi na povsem osebni ravni. Čeprav od zaposlitve dalje živi v Ljubljani, se ob koncu tedna, tako kot pred upokojitvijo, redno vrača v Tolmin, kjer si je v mladosti ustvaril družino, zavezano glasbi. Po smrti žene leta 2013 ohranja dragocene družinske vezi z dvema poklicno uspešnima sinovoma, deli z njima trenutke njunih glasbenih in življenjskih snovanj,

mного mu pomenijo prijatelji in znanci v kulturno bogatem Tolminu, kot nekdaaj zahaja v planine ali se vsaj raduje nad njihovimi lepotami, skratka dokazuje, da ga poleg zgodovine zanima in osebno izpolnjuje še marsikaj, in tako ohranja poln mladostni elan.

Celotno raziskovalno delo uvršča dr. Borisa Mlakarja med vidne zgodovinarje obdobja, ki ga raziskuje, o katerem je po svojih močeh in prepričanju odpiral in odgovarjal na pomembna vprašanja slovenskega zgodovinopisja ter prispeval k oblikovanju zgodovinske zavesti. Ob jubileju kolegu in prijatelju čestitamo in mu še naprej želimo veliko raziskovalne zavzetosti, znanstvenih in osebnih načrtov ter njihovih izpolnitev. In seveda mu želimo tudi polno zdravja in zadovoljstva!

Vida Deželak Barič